

Олександр ХОМЕНКО: «Припинивши ставити запитання, людство відвернулося від себе»

Філософія, або ж мудрість людства. У давнину говорили: любомудріє... Про одвічні та нинішні його завдання ділиться міркуваннями Олександр ХОМЕНКО – український літератор і вчений-філософ, співробітник Науково-дослідного інституту українознавства. Наш співрозмовник – автор поетичних збірок «Вояцькі спільноти» (2005), «Силою змія» (2007), книги філософських текстів «Есеї республіканської осені» (2011), наукових монографій «Національне письменство як художнє українознавство: ідеї, постаті, естетичні практики» (2008) та «Національна художня словесність у системі українознавства IX–XVIII століть» (2013). У його доробку понад 60 поважних, нерідко революційних праць, які висвітлюють проблематику розвитку української світоглядної та літературно-мистецької традиції.

66

– Філософію називають наукою наук або королевою наук. Чим вона є вищою або важливішою від математики чи, скажімо, фізики?

– Ідеться не про «вищість» або «нижчість», а про адекватність. Філософія (якщо розшифрувати її притлумлену вже від частого вжитку

старогрецьку етимологію, то матимемо «любов до Софіїної мудрості») взагалі не повинна осмислюватися в калькулятивно-механістичній системі координат, де оперують поняттями «вище», «нижче», «більше», «менше», «простіше», «складніше» тощо. Вона є відповіддю. Відповіддю на виклики, які постають перед часом, особистістю і спільнотою.

Людина завжди потребувала такої відповіді – від епохи, коли постав епос про Гільгамеша, і до часу,

коли Фукуяма проголосив «кінець історії», бо лише в такому розмислі людина й віднаходить свою індивідуальну самототожність. Щоправда, у радянській школі всім наполегливо втовкмачували, що саме праця, а не роздуми зробили людину людиною. Але до того вдавалися з метою виключно утилітарною, аби «щасливі» мешканці Країни рад нахненно перевиконували план і не заморочувались усіляким там «абстрактним гуманізмом».

Трипільці – геніальні математики

– А що ж оте співвіднесення місця і значення філософії та природничих наук?

– Тут необхідно враховувати кілька аспектів. По-перше, варто пам'ятати, що на початках формування наукового знання філософія була «материнським лоном», у якому розвивалися всі науки, й природничі зокрема. Вчені, які ще в епоху античності сформували основи наукового типу мислення – Фалес і Піфагор, – були найперше не математиками, а філософами. Аристотель теж спочатку був філософом, а вже потім – фізиком.

Це закономірно: на тоді осмислення світу було цілісним, не по-

дрібненим на «вузькодисциплінарні» складові, а точку відліку наукової системи координат визначала саме філософія.

До речі, геніальними математиками були й наші трипільці (геометрична «інтуїція» орнаментів на їхній кераміці бездоганна), однак й для них визначальним окреслювалося філософсько-світоглядне пізнання світу, у якому лінія і число підпорядковуються сенсу. Зрештою, і розвиток усієї новоєвропейської науки поза впливом християнської філософської традиції був би просто неможливим, бо наука, котру ре-

презентували такі імена, як Лейбніц, Паскаль і Ньютон, спиралася на світогляд, а не підпорядковувала його собі. Інакше кажучи, класична математика та фізика служили істині, не намагаючись панувати над нею.

Однак десь на початку минулого сторіччя (за рубіж тут править початок Першої світової війни, сторіччя якої путінська Росія урочисто відсвяткувала, розв'язавши нову війну) неутілітарна істина почала відходити у затінок історії, поступаючись у мисленні загалом – як згодом назве її Маркузе – репресивній раціональності.

Сторіччя імені вождів і фюрерів

Ідеться про настанову, згідно з якою існування має раціонально плануватися, а єдиною метою такого планування постає практичний успіх у зовнішньо-предметному світі, світі, що заповзязав бити поклоли звіроподібному ідолу влади. А всілякі світоглядні дилеми, психологічні вагання та метафізичні шукання – то, мовляв, або забавки для диваків, або й зовсім небезпечні речі, бо руйнують симетрію одностроїв ефективної держави.

Наслідки такого «коперникіанського перевороту» не забарилися: усі жажіття ХХ сторіччя проросли, як сказав би Сковорода, з «цього зерна», бо позбавлена світоглядної основи й філософських критеріїв наука виявилася реальністю неймовірно ефективною та водночас неймовірно руйнівною. Ба більше, саморуйнівною, бо вона знищує і своїх творців – тих, які випустили цього «джина» із пляшки.

Отруйні гази фронтів Першої світової, індустріалізація й автобани,

ГУЛАГ і Освенцим, тотальний контроль над громадянами й атомна бомба – усе це математично вивірені стратегії для досягнення чіткого результату. Результату за будь-яку ціну і в будь-який спосіб, результату, який нищитиме автентичне буття й утверджуватиме несправжнє існування під контролем Системи. Тому природничі науки, зваблюючи диктаторів «гіперболоїдом інженера Гарріна», і плекаються усіма тоталітарними режимами.

Було забуто зауваження «батька екзистенціалізму» К'єркегора, який ще на світанку цієї апокаліптичної доби застерігав: успіх – руйнівний, він відвертає особистість від самої себе, бо сп'яніла від успіху людина, сама того не помічаючи, перетворюється з особистості на механізм і віддає іншим свою свободу, втішаючись натомість оманливими сурогатами пиhi та марнославства.

У сторіччі імені вождів і фюрерів людство, позбувшись звич-

ки ставити запитання (на щастя, не назавжди!), з великим ентузіазмом відвернулося від себе і від усіх своїх глибинно-метафізичних проблем, прагнучи лише ефективного результату, котрий обіцяє не філософія (їй якщо й дозволяють існувати, то лише як служниці офіційної ідеології), а математика, фізика, хімія, військова медицина.

Наслідком такої технологічної експансії планеті залишилося

півкроку до самознищення у вогні атомного конфлікту, і, лише поруйнувавши крижаний моноліт СРСР, людство ціною величезних зусиль спромоглося відійти від фатальної межі.

Межі, до якої його знову підштовхує недоруйнована імперія, керівництво котрої переконало себе, що найважливіші у світі речі – то не філософські концепції, а міжконтинентальні боеголовки, «Гради» і танки.

Розмову зі світом тільки-но починаємо...

– Чи має українська філософська наука чим похвалитися перед світовим, сказати б, господарством любомудрів?

– Відповідь на це запитання надзвичайно проста й водночас надзвичайно складна. Ще Дмитро Чижевський, найвизначніший дослідник історії української філософії і сам глибокий філософ, наголошував, що у мислєформі «українська філософія» кожен складник полярно протистоїть іншому й водночас діалектично його доповнює.

Бо й насправді: світ і буття у суті своїй єдині, не поділені на розкряпані кордонами комірчини, тому й філософія (будь-яка – від особистісної філософії мудреця до узагальнюючої філософії етнічного загалу), як світглядне висвітлення цих універсалій, не може не бути єдиною – в іншому разі йтиметься не про «любов до мудрості», а про звичайнісінький індивідуальний чи племінний забобон.

Але водночас філософствування – це й глибоко особиста духовна практика довірливої розмови зі світом, притаманна лише конкретній особистості, яка «закинута» у світ, у його конкретні час і простір. І у конкретну національну спільноту також. Конкретність ця – найбільш підставовий чинник філософствування (бо мислення завжди конкретне, абстрактні лише риторичні гасла).

Тому й виокремлюються в світовій мислєльній традиції такі явища, як німецька класична філософія, американський прагматизм, французький атеїстичний екзистенціалізм... Українська філософія під цим оглядом – буттєвий образ цілісного світу в українській перспективі.

Назагал беручи, «мислене дерево» української філософії у світовому філософському «саді» – то з'ява унікальна. Унікальна вже тому, що посталла на терені, який принаймні впродовж останнього сторіччя тричі опинявся в епіцентрі світової історії...

Ідеться про дві світові війни, які, у суті речі, велися саме за контроль над українським «хартлендом» (та й центральні події тих війн відбувалися саме тут – назвімо бодай Українські фронти, згадка про котрі так

нервує крємлївського царька), про Чорнобиль як техногенно-рукотворний фінал третьої світової – неоголошеної, проте від того не менш затятої і кривавої...

Четверта світова розгортається прямиїнько на наших очах, і знову все починається з України. Така неімовірна інтенсивність подій на обширах «від Сяну до Дону» не може бути випадковою, як не випадковими постають у світоісторичних координатах і сенси, що спричиняються під нашим підсоном до постійних «екстрем» світової історії.

Одначе – і це ще один з найзагадковіших філософських парадоксів українства як планетарного феномену – ці величні та водночас глибокі «українські змісти» переважно лишаються німотними, непроартикульованими в резонансних текстах чи томах ґрунтовних монографій, які було б вільно поставити на книжкову полицю, гонорово вказавши: «Ось вона, наша філософія».

У чому причина такого стану речей?

– Певно ж, не в тому, що маємо замало талановитих мислєльців?..

– О ні! І підтвердженням цього є те, що наші сусіди з великим завзяттям привласнюють постаті саме українського філософського дискурсу: Польща, наприклад, називає своїм першорядного європейського гуманіста Оріховського-Роксолана, Росія вперто претендує на Гоголя і Юркевича, а за царату навіть і Сковорода офіційно вважався «русским філософом».

Річ в іншому: українське буття настільки багатопланове та нелінійне, настільки глибоко загадкове, що мислєльня фіксація його часто видається філософам нездоланим завданням. Російська реальність під цим оглядом незрівнянно «простіша», сказати б, одновимірніша. Тому, як зазначив свого часу пречудовий львівський поет і есеїст Віктор Неборак, Гоголь і звабився рухом від складного до спрощеного, від екзистенційного до площинного, полишивши вглиблену у метафізичну сенсовість поліфонію розкішних українських повістей задля поверхової одноманітності «Мертвих душ».

Зважаючи на це, у нашій ситуації не варто розпачливо шукати «українських відповідників» Канту, Гайдеґґеру чи Сартру, бо наша мислєльна традиція промовляє до світу не лексикою професійної філософії, а адекватною «українському парадоксу» мовою мистецького буття.

Симптоматично, що й «перший розум наш» – Григорій Сковорода не писав подібно до «штатних філософів» спеціальних праць з онтології, гносеології чи натурфілософії, віддаючи перевагу мистецько-художньому осмисленню дійсності у формі поезії, байки, притчі, діалогу.

– Наскільки унікальним явищем є українська філософія?

– Судить самі. Українська філософія – це слово, барва і лінія, це лише Україні притаманна філософська засадничість поєднання мистецьких нуртів, які більше ніде не повторюються. У нас справді інша філософія, найвищі злєти гуманістичного антропоцентризму якої уреальнюються не у швейцарівському «Благоговінні перед життям», а в Шевченковій поемі «Марія», філософія мови постає не через «Логіко-філософський трактат» Вітгенштейна, а через вербальні епіфанії (тобто явлення Божественного) Свідзінського, екзистенціалізм не «складається» в томи високочолих трактатів, а проростає живою акустикою драматургії Лєсі Українки, прози Підмогильного й поезії Стуса.

Ми не дали чогось на кшталт «Суми теології» Томи Аквінського, натомість у нас всевладно панує «Вихор» Ганни Собачко-Шостак, де все у русі, динаміці, «первісному клекоті матерії», у містичному зіткненні й поєднанні ліній, розкритих у Космосі сфер. У нас уже скільки сказано, хоча по-справжньому свою розмову зі світом ми тільки-но починаємо...

Декорації для міркувань про вічне (Трохи іронії)

– Діоген принципово не збирав матеріальних багатств, мешкав у бочці, а коли Александр Македонський запитав: «Що я можу для вас зробити?», філософ попросив не затуляти йому сонце. Григорій Сковорода не мав ні хати, ні тину. Цікаво, чи в наш час серед філософів ще є ось такі «диваки»?

– Про що мова?! Звісно, філософу не потрібно ні хати, ні тину, ні комори, ні ставка, ні млинка, ні вишневого садка. Щоправда, іноді якісь дешици зі світу побутового комфорту йому таки доконечно необхідні. Класичним прикладом тут є Сартр: 1964 року, відмовляючись від присудженої йому Нобелівської премії, відповідний текст він писав за столом затишної паризької кав'ярні – в елегантному плащі, з філіжанкою доброї кави і з люлькою, набитою запашним тютюном. Звичайно, що «зовсім випадково» за цим заняттям його сфотографували, і так само «несподівано» ця світлина (її тепер майже в кожній книжці про Сартра вміщують) потрапила на перші шпальти газет. Далі все за планом: інтерв'ю, радіо, телебачення й шля-

хетна втома від всесвітньої слави. Тож без тину філософу вочевидь можна якось перебути, проте без кав'ярень, закордонного тютюну, фотографів, електронних і паперових медіа та великих потужних електростанцій, які забезпечують мегаполіси безперерйним світлом (бо в яких же ще декораціях справжньому філософу про вічність міркувати?!) – просто ніяк.

– **Згадаймо хрестоматійне «Поэтом можешь ты не быть, Но гражданином быть обязан»... Мені здається, що на запитання, чи зобов'язаний філософ бути громадянином, ви, пане Олександр, відповіли практично, провівши в пору Майдану в наметі оті всі три місяці... До речі, це, як модно тепер казати, «кореспондується» із запитанням про Діогена й Сковороду.**

– Гарне запитання, а то я вже хвилюватися почав, чи дадуть десь місця, аби себе, любленого, похвалити. Щоправда, маленьке уточнення: сказати, що я провів у наметі «оті всі три місяці», то буде велике перебільшення. Зрештою, був я не лише в наметі (наразі – ГРМівському, який

Громадська Рада Майдану поставила побіля рогу Прорізної і Хрещатика), а й у різних інших пригодах і ситуаціях, проте назвати себе великим сміливцем якось язик не повернеться, бо цілий і неушкоджений. Десятки тисяч людей зробили значно більше за мене, і тисячі з них заплатили значно дорожчу, ніж я, ціну. Згадаю бодай поранених в око молодих хлопців. Коли наша «Варта в лікарні» чергувала в офтальмології Олександрівської лікарні (це там, звідки викрали Вербицького та Луценка), я бачив і бачив їх. Молоді красиві хлопці, яким дробиною стріляли снайпери в ліве чи праве око, роблячи їх інвалідами... Це був спеціальний наказ, я в цьому на 100 відсотків переконаний і готовий свідчити про це в будь-якому суді. І допоки такого суду не буде, допоки не сядуть на лаву підсудних і ті, хто стріляв, і ті з погонями у зірках, хто накази віддавав, не віритиму жодному мордатовому прокурору, який вчергове буде клястися, що у нас почалася «правова держава».

Вів розмову
Юрій ПРИГОРНИЦЬКИЙ.

Письменник-гуморист Олександр ВОЛОДАРСЬКИЙ:

«Я видалив би «з поля» всіх, хто спекулює на проблемах мови. Такої проблеми в Україні немає!»

Київського письменника-гумориста Олександра ВОЛОДАРСЬКОГО телеглядачі досі пам'ятають із популярних колісь гумористичних програм на українському телебаченні. Його жартами розважають публіку чимало відомих майстрів «розмовного жанру». А ще він пише книги, сценарії... Зрештою, й розмову ми почали про мову.

– Олександр, росіяни зазвичай висувають таку претензію: мовляв, в Україні забороняють російську мову й ледь не під загрозою страти змушують вчити українську, а у вас, людини російськомовної, на тему захисту саме української мови є прекрасне оповідання «Питання, звісно, принципове»...

– Це, власне, автобіографічне. Воно й починається так: «Сашко, ти

ж у мене найкращий учень!» – казала колись моя вчителька української мови Людмила Дорофіївна...». А мені було незручно перед нашою відмінницею Олею, бо вона якраз «пахала», а мені просто легко давалися мови, й українська теж.

«Рученьки терпнуть, злипаються віченьки... Боже, чи довго тягти? З раннього ранку до пізньої ніченьки голкою денно верти...». Пам'ятаєте, у п'ятому класі, здається-

ся, вчили? Але це й учити не треба! Якщо ти не дебіл, то варто лише прочитати й запам'ятаєш на все життя. Я й досі пам'ятаю... І що поганого? Живеш собі в Києві чи Полтаві з дитинства, нічого особливого не робиш і знаєш дві мови!

А як я виходив на сцену рідного Калужького філіалу Московського вищого технічного училища імені Баумана в далекі 1970-ті представляючи хор нашого студентського театру